

Mustafa AKMAN. (2019). Mezhepler Tarihinin Klasik Kaynakları: İçerik ve Özellikleri. İstanbul: Ensar Neşriyat. Sayfa sayısı: 294.

Ömer Faruk Nayıroğlu¹

Mustafa Akman'ın bu eseri, kısa bir sunuş ve girişin ardından beş ana bölüm, sonuç ve bu konuda daha önce farklı dergilerde yayınlanmış beş makâlesi ile bir kaynakçadan oluşmaktadır.

Kitap, esasen mezhepler tarihinin klasik kaynaklarını genel çerçevede tanıtmayı, onların mahiyet ve telif nedenleri gibi özelliklerini tespit ederek okuyucuyu bu konuda aydınlatma düşüncesiyle yazılmıştır. Bu temel konusunun yanı sıra eser, tamamlayıcı mahiyette olmak üzere, tanıtılacak kaynaklara konu olan mezhepleri, mezhep-din ilişkisi, tarihî süreç, sosyo-kültürel bağlam ve üzerlerindeki siyasî etkiyi de sistematik biçimde ortaya koymaya çalışmıştır. zira yazara göre mezhepleri böylesi yönleri ve karakteristik özellikleriyle tanımak, klasik kaynakların muhtevasını anlamayı kolaylaştıracaktır.

Bu çerçevede Akman, kitabın sunuş bölümünde (s.7-9) özetle, her ilim dalına ait bilginin aktarımı yahut öğrenilmesi ve hatta öğretilmesi ancak o ilmin dayandığı klasik kaynakları ile mümkündür. Klasik kaynakların ise yazıldığı dönem, mahiyeti ve müelliflerinin mantalitesi bilinmedikçe, ilgili oldukları ilim dalının, tarihî süreci, ekolleri, temsilcileri ve görüşleri hakkında verdikleri malumat yanıltıcı olacaktır. Bu bağlamda Mezhepler Tarihi'nin de dayandığı temel kaynakları vardır. Bu kaynaklardan istifade; yazıldıkları dönem, dönemin ilmî ve ictimâî atmosferi ile etkilenmiş olabileceği ihtimaliyle kendisinden önceki kültürel mirasın bilinmesini de gerektirir. Elbette eserlerin, sonraki süreçte etkileme düzeyi ve biçimi de önemlidir, demektir. Bu bağlamda yazar, söz konusu eserlerin mahiyetini, yazılma gerekçeleri ve sistemleri ile müelliflerini, müelliflerin aidiyetlerini ve bu aidiyetler üzerinden vardıkları sonuçları tespiti çalışacağını belirtmektedir.

Kitabın "Giriş" bölümünde (s.11-17) yazar, bu çalışmasında tarihî süreçte yazılmış ve bu sahanın temel kaynakları olarak işlev görmüş ve dolayısıyla klasik kaynak değeri kazanmış eserler; bunların yazarlarının kimliği, aidiyeti ve yazma gerekçeleri ile yazdıkları dönemin koşulları, bu eserlerin mahiyetleri ve sistematik yapıları hakkında genel tespit ve değerlendirmeler yapmıştır. Zira yazar, bir fırkaya, doğduğu atmosferde, siyasî, kültürel ve felsefî ortamında, onu besleyen ve temsil eden unsurlarla birlikte bakmak gerektiğini düşünmektedir.

Bir eserin temel kaynak niteliği taşıyabilmesi için öncelikle, ilgilenilen tarihî olayların cereyan ettiği devirde vücuda getirilmesi yahut o devreye yakın bir zamanda, o devrin kaynaklarından faydalanılarak ortaya konulmuş olması gerektiğini belirten Akman, burada özellikle şunu vurgulamaktadır: Mezhepleri ve fırkaları doğru anlayıp yorumlayabilmek için onları, doğdukları dönemde görmek lazımdır.

Akman, bu bölümde bağlandığı mezhebin ilkelerini vazgeçilmez bir inanış olarak gören eser yazarlarının, doğal olarak hem kendilerini hem de muhaliflerini farklı şekillerde algıladıklarını

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, omernayir47@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0118-9098.

Geliş Tarihi (Received): 16.05.2020; **Kabul Tarihi (Accepted):** 23.06.2020

Atıf/Citation: Nayıroğlu, Ö. F. (2020). Mustafa AKMAN. (2019). Mezhepler Tarihinin Klasik Kaynakları: İçerik ve Özellikleri. İstanbul: Ensar Neşriyat. Sayfa sayısı: 294. Kitap İncelemesi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 184-192.

ifade etmekte ve mezhep algısının bilhassa siyasal rekabetin ve sosyo-kültürel egemenlik yarışının baskısıyla ideolojik bir hal aldığını belirtmektedir.

Yazar, kaynak yazarlarının, yaşadıkları dönemlerdeki siyasî, ictimai, iktisadî ve tarihî olaylardan etkilenecek anlayış farklılıklarına maruz kaldığından ve savundukları mezheplere yönelik algılarının, çoğunlukla abartılı ve ilkelerini dinle özdeş gören bir mahiyette; muhalifleri hakkındaki algılarının ise onları dinsel hakikatin dışında görece kadar olumsuz olduğundan bahsetmektedir. Buradan hareketle Akman, kaynak yazarlarının birbirleri hakkındaki aktarımlarını, sübjektif değerlendirmeler olarak görmenin daha doğru olacağını ifade etmektedir.

Yazar, mezhepler tarihçilerinin eserlerinde dayandıkları kuralın genelde, Hz. Peygamber'e nispet edilen fakat her fırkanın kendisini *Fırka-ı Nâciye* olarak tanımlayabileceği bir kiple nakledilen hadisin muhtevası olduğunu belirterek, bunun sonucu olarak her müellifin kendi fırkasına yegane meşru fırka gözüyle baktığını ifade etmektedir. Akman'a göre klasik kaynakların, bir mezhebin anlaşılmasında ehemmiyet arz eden nitelikteki boyutlarına temas etmedikleri yahut eseri yazanın perspektifine ve hassasiyetlerine mahkûm kaldığı izahıta varestedir. Belki klasik mezhepler tarihi kaynaklarında bütün bu hususlarda doyurucu bilgi bulmayı beklemek anakronizm oluşturabilir. Zira onların hayata bakışı ve kriterleri farklı idi. Bunu kabul etmek gerekir. Lakin mensup oldukları ekolün tasallutundan bir nebze de olsa kurtularak en azından temel hususlarla ilgili açıklamalar yapmalarını beklemek haksızlık olmasa gerektir, diyen yazar şöyle devam etmektedir: “Biz de bu çalışmamızda söz konusu ihmali ikmal adına, tarihî süreçte yazılmış ve bu sahanın temel kaynakları olarak işlev görmüş ve dolayısıyla klasik kaynak değeri kazanmış eserler; bunların yazarlarının kimliği, aidiyeti ve yazma gerekçeleri ile yazdıkları dönemin koşulları, bu eserlerin mahiyetleri ve sistematik yapıları hakkında yaptığımız okumalar çerçevesinde genel tespit ve değerlendirmeler yapmaya çalışacağız. (s.16)

Akman, yine bu giriş yazısında, klasik kaynaklar ve müellifleri üzerinden günümüz okuyucusu ve yorumcusuna, tarihsel süreci ve bu süreçte oluşan mirasın mahiyetini göstererek zihin dünyalarını yeniden gözden geçirmeleri gerektiğini hatırlatmayı hesaplamaktadır.

Kitabın ilk bölümü olan “İslam Mezhepleri Tarihinde Kaynak Kavramı”nda (s.17-25) Akman, kısaca makâle, fırka, milel, nihâl ve mezhep kavramlarını açıklayarak bu kavramların literatürlerine ve içeriklerine değinmiştir. Bu eserlerin içeriğinden, yazılış tarihlerinden ve üsluplarından bahseden yazar, mezhepler tarihiyle ilgili eserleri, dönemine göre “1. Makâle/Makâlât Literatürü, 2. Fırka/Firâk Literatürü, 3. Milel ve Nihal Literatürü ve 4. Mezhep/Mezahip Literatürü” şeklinde dört ana gruba ayırmıştır. Yazar, bu bağlamda amelî/fikhî mezheplerin konu dışı tutulduğuna vurgu yapmıştır.

Kitapta Makâlât Literatürü şu şekilde açıklanmaktadır: Hicri I. asırdan itibaren başlayan siyasî ve itikadî tartışmalar üzerine, sonradan Ehlisünnet diye tanımlanan genel çoğunluğun davranış veya düşüncelerine muhalif duran fırka mensuplarının kendi görüşlerini Makâlât adıyla çok kısa metinlerle açıklamasıdır. Bu kısa metinlerin her biri, yazarının mensup olduğu fırkanın belli bir mesele hakkındaki anlayışını işliyordu.

Akman, makâlât türü eserlerin ortak özelliklerini maddeler halinde anlattıktan sonra (s.18), Ehlisünnet'in söz konusu telif türüne geç başladığını bunun sebebinin ise bu ekolün ortaya çıkan hemen bütün sosyal, toplumsal, düşünsel vs. hareket ve gelişmelere çoğunlukla tepkisiz/ilgisiz kalan kitle ve statükonun devamında ve hatta onunla genelde ilişkili olmakta sorun görmeyen anlayışa sahip ulemadan oluşmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. (s.19) Yazar burada, makâlât literatürünün mezhepler tarihinin ilk safhasını oluşturduğunu, bu kavramın küçük hacimdeki eserler anlamında kullanıldığını ve ilerleyen dönemlerde Ehlisünnet âlimlerinin bu eserlerde bulunan sakıncalı saydıkları görüşleri tenkid etmek veya açıklamak amacıyla bir araya toplayıp sınıflandırdıklarını anlatmaktadır.

Yazara göre IX. asırdan itibaren kaleme alınmaya başlanan Firâk ve Milel-Nihâl türü eserlerin ise genelde Ehlisünnet alimleri tarafından kendi pencerelerinden şekillenen İslam'ı savunmak ve onu

siyasî, sosyal ve yabancı kültürlerin etkisinden korumak gayesi ile bir müdafaa eseri olarak yazılmışlardır. Bu nedenle de eserlerin çoğu zaman savunmacı ve yargılayıp ötekileştirici bir anlayışla telif edildikleri görülmektedir. (s.20)

Fırka isminin literatüre “ümmetin 73 fırkaya ayrılacağı...” tarzında rivayet edilen hadisler sebebiyle girdiğini belirten (s.22) yazar, bu kelimenin siyasî ve itikâdî fırkaları ifade etmek için kullanılmasıyla, erken dönemlerden itibaren fıkıh mezheplerinden büyük ölçüde ayrıldığını ve bu tür eserlerin mezhep tarihçiliğinin ikinci safhasını teşkil ettiğini ifade etmektedir.

Ebubekir Bakıllânî (ö.403/1013), İbn Hazm (ö.456/1064) ve Şehristânî (ö.548/1153) gibi yazarların Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve Mecûsîlik gibi dinleri ve onların mezheplerini milel kavramı içinde, kitabı ve peygamberi bulunmayan dinleri, felsefî anlayışları ve Müslüman olmadığı halde kendilerini İslam'a nispet edenleri ise Nihâl kavramı ile mütalaa ettiklerini ve bu konuda yazdıkları eserlere el-Milel ve'n-nihâl adını verdiklerini açıklarken, Türkçede bütün bu farklı terimlerin mezhep kavramı ile ifade edildiğini belirtmektedir. (s.24-25)

İkinci bölümde (s.28-81) yazar, dinler ve mezhepler tarihinin, farklı görüşlere sahip müelliflerinin günümüze ulaşan şu klasik kaynaklarını kronolojik olarak incelemekte; her kaynağın mezhepler tarihi açısından önemine, içeriğine ve müellifine değinmektedir. Burada ayrıca kitapların etkilendiği ve etkilediği durum ve kişileri değerlendiren Akman, bu eserlerin varsa Türkçe çevirilerini de tanıtmaktadır.

1. Hasan b. Muhammed el-Hanefîyye (ö.100/718) : Kitabu'l-irca
2. Sa'd b. Abdullah el-Kummî (ö.301/913) : Kitabu'l-makâlât ve'l-firâk
3. Hasan b. Musa en-Nevbahtî (ö.310/922?) : Kitabu firâki's-şîa
4. Ebu Muti Mekhul en-Neseffî (ö.318/930) : Kitabu'r-red ale'l-bid'a
5. Ebu'l-Kasım el-Ka'bî (ö.319/931) : Makâlât
6. Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî (ö.324/935) : Makâlâtul-islamiyyin
7. el-Malatî (ö.377/987) : Kitabu't-tenbih ve'r-red ala ehli'l-ehvai ve'l-bida
8. Kalhatî (IV/X. yüzyıl) : el-Keşf ve'l-beyân
9. Ebu Temmam el-İsmailî el-Harezmi (IV./X. asır) : Kitabu's-şecere
10. Abdulkahir el-Bağdadî (ö.429/1037) : el-Fark beyne'l-firâk
11. Ali b. Hazm (ö.456/1064) : el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvai ve'n-nihâl
12. Ebu'l-Feth Muhammed eş-Şehristânî (ö.548/1153) : el-Milel ve'n-nihâl
13. Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyînî (ö.471/1078) : et-Tebzir fi'd-din
14. Fahreddin er-Râzî (ö.606/1209) : İtikâdâtü firâki'l-müslimin ve'l-müşrikin

Burada klasik kaynakların mahiyet ve özellikleri hakkında bilgi verdikten sonra, kaynakların genel özelliklerine vurgu yaparak bunların üretildiği konjonktürü ortaya koyan yazar, bir anlamda domino taşı etkisiyle ortaya çıkan bu kaynakların üretilme sebebi, zaman ve zeminin doğru okunması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu bölümde tanıttığı kitapların müelliflerinin eserlerinde kullandığı metotlardan bahseden Akman, bu kaynakların genellikle tarafgir bir dille yazıldığını ve dolayısıyla objektif olmadıklarını ve bunlardan en tarafsız yazılanların ise özellikle Eş'arî'nin ve kısmen de Şehristânî'nin eserlerinin olduğunu belirtmektedir. Mamafih Abdulkahir el-Bağdadî'nin “el-Fark Beynel-Firâk” adlı eserinin ise kendisinden sonraki telifata usul ve tasnif açısından büyük ölçüde tesir ettiğini ve fakat bu eserin adı geçen eserler arasında en dışlayıcı nitelikte olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre Bağdadî'nin, Makâlâtul-İslamiyyin ile örtüşmeyen bu tutumu, kendisinden sonraki Eş'arî firâk

müelliflerince de kabul görmüş ve sürdürülmüştür. Öyle ki bizim, geçmişte vücut bulmuş mezheplere dair hazır malumatımız bile tamamen Fark Beyne Firâk'taki bu anlayışla şekillenmiş durumdadır.

Tarihsel süreçte domino etkisiyle ortaya çıkmış siyasî tepkilerin çoğu zaman mezhepleri doğurduğunu ifade eden Akman yeri geldikçe, vaki ihtilafların tabî olduğunu ifade ederek okuyucuda ötekileştirme sorununa karşı hassasiyet oluşturmaya çalışmıştır.

Üçüncü bölüme (s.85-111) “Kaynakların Mahiyeti ve Özellikleri” başlığını koyan Akman, kaynakların genellikle fırkaların ortaya çıktığı ortamı değerlendirmedini ve sebep sonuç ilişkisini göz ardı ettiğini belirtmektedir. Ayrıca yazar bu bölümde, eserlerin genellikle gözden kaçırdıkları, ihmal ettikleri veya müelliflerinin *taassuplarından dolayı görmezden geldikleri* noktaları, dört madde de ele alarak genişçe izah etmektedir. Bu maddeler (s.86-99) kısaca şöyledir:

1. Klasik eserlerin hemen tamamı, mezheplerin tarihî gelişimini göstermekten ve fırkaları tarihî, siyasî, ictimai ve diğer şartlarla irtibatlandırmaktan uzaktır.

2. Eserlerin hemen hepsi de ya ele aldıkları mezheplerin durumlarını belirlemek veya en azından görüşlerini reddetmek için kaleme alınmıştır.

3. Mezheplerin sayı ve tasnifiyle ilgilenmişlerdir. Buna göre İslam ümmeti 73 fırkaya ayrılacak bunlardan 72'si fırka-ı nâriye olarak cehenneme gidecektir.

4. Sünnilik veya Ehlisünnet kavramını inceleme konusu yapmışlardır.

Kitabın devamında 1. Mu'tezilî, 2. Şîî, 3. Haricî, 4. Eş'arî, 5. Mâturîdî, 6. Zahirî makâlât, firâk ve mezhepler tarihi kaynak geleneklerinden ayrı ayrı bahseden yazar, burada bahsi geçen gelenekler hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. (s.100-112)

Akman'ın ifadesine göre bir fırka yahut gruplaşmanın ortaya çıkması için dinî, sosyal, siyasî, iktisadî vs. birçok sebebe ihtiyaç olduğunu, ancak makâle, fırka, mezhep, milel, nihâl literatürü gibi mezhepler tarihi kaynaklarının genellikle fırkaların doğuşunu, ortaya çıktığı günün şartlarını ele alarak sebep-sonuç ilişkileri bağlamında incelemediğini ifade etmektedir. Mezhepler tarihinin din, dünya, siyaset ve insan ile ilgili bir disiplin olduğunu ve yapısı itibarıyla çalıştığı alanın "öznelerin tesiri"ne olabildiğince açık olduğunu vurgulayan yazar, mezhepler tarihinde “fırka” tasvirlerinde karşılaşılan problemlerden birçoğunun ana sebebinin mezhep taassubu ve tarafgirlikten kaynaklanan önyargılar olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, mezhepler tarihinde kaynak kritiğinin ve aktarılanlara eleştirel yaklaşımın, en vazgeçilmez ilkelerden biri olması gerekmektedir. (s.85, 87)

Akman, bu bölümde nihayet şu tespiti yapmaktadır: “Günümüz mezhepler tarihi araştırmacısının vizyonu, mezhebî veya herhangi bir görüşü doğuran itikadî, tarihî, siyasî ve sair şartları tam olarak tanımaya çalışmak; mevcut kaynakların bahsi geçen özelliklerini göz önünde bulundurarak verilen bilgileri değerlendirmek konusunda fevkalade hassas davranmak olmalıdır. Bu arada bilgileri ve haberleri nakleden ravîlerin siyasî temayülleri ile şahsî vasıflarının tespiti konusu da, pek çok meseleye takaddüm eden son derece önemli ve üzerinde titizlikle durulup araştırılması icap eden bir husustur. Dolayısıyla faydalanılan eserin hangi ekole ait olduğuna bakılmadan ve yazarının şöhret ve otoritesinin cazibesine kapılmadan mutlaka çapraz okumaya tabi tutulması gerekmektedir. Bu itibarla bugünün mezhepler tarihçisi ve hatta okuyucusu, tarihin bütün bölümlerinden ve muhtelif ekollerin farklı kaynaklarından faydalanmak ve onların verilerini kullanmak durumundadır. Buna karşın yaşadığı havzaya hâkim zihniyet veya cemaatin muhtemelen kendisinin initmasına da vesile olmuş kaynaklarına özellikle temkinli yaklaşmalıdır. Ancak böylece, ilgilenilen dönemin özelliklerini ortaya koyarak, o dönemde ortaya çıkan cereyanların sebeplerini ve mahiyetini makul şekilde açıklamak mümkün olacaktır.” (s.91)

Eserin dördüncü bölümüne (s.112-134) yazar, “Kaynakların Genel Özellikleri” adını vermiştir. Burada klasik mezhepler tarihi kaynakları hakkında alt başlıklar halinde verilen bilgiler,

okuyucuya dokuz ayrı maddede sunulmaktadır: **A.** Yazılış Gayeleri, **B.** Muhtevaları, **C.** Üslupları, **D.** Metotları, **E.** Tasnif Özellikleri, **F.** Fırkaların Sayısı, **G.** Mezhepleri İsimlendirme, **H.** Mezheplerin Teşekkül ve Gelişimi, **I.** Mezheplerin Temel Görüşleri.

Ancak burada verilen bu alt başlıklara kitabın ‘İçindekiler’ kısmında yer verilmediği görölmektedir. Bu ise ‘İçindekiler’e bakarak sorusuna cevap arayan ve aradığı bilgiye hızlıca ulaşmak isteyen okuyucuların bazı bilgileri (mesela burada yapılan önemli tespitleri) gözden kaçırma riskini doğurabilmektedir. Binaenaleyh bir sonraki baskıda bunun düzeltilmesinin faydadan hâli olmayacağını düşünmekteyiz.

Bu başlıklarda Akman; klasik kaynakların üsluplarını, genellikle kitabın yazılış amacının belirlediğini, bu üslubun da objektif olmak yerine gayet tarafgir, dışlayıcı ve karalayıcı olduğunu ifade etmektedir. Bu itibarla kaynaklarda verilen bilgilerin “hakikat tekerciliğine” kaymadan mutlaka çoklu/ çapraz okumalarla teyit edilmesi gerektiğini vurgulayan yazar, yine bu bölümde, klâsik kaynaklardan bazılarının fırkaların sayısını belirlemede ısrarla 73 sayısına ulaşmaya çalıştıklarını aktarmakta ve Mutahhar el-Makdisî (ö.390/1000?), Ebu’l-Ferec İbnu’l-Cevzî (ö.597/1201), Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ve Celaledin ed-Devvânî (ö.908/1502) gibi alimlerin ise bu sayıyı belirtilen hassasiyette dikkate almadıklarını belirtmektedir.

Akman bu bölümde ayrıca her grubun, öteki grupların görüşlerinin batıl olduğu esprisinden hareketle kendisini ötekilerden ayırmak adına öncelikle muhaliflerini gözden düşürmeyi sağlayacak hakaretamiz isimler kullandığını, mensubu olduğu gruba ise meşruiyetini tahkim edecek övgü ifade eden ve cazip kılıcı isimler kullandığını belirtmiş; isimlendirmede gözükten başka bir hususun ise grupların aralarındaki siyasî görüş farklılıklarının etkisinin olduğunu vurgulamıştır.

Makâlât eserlerinin önemli bir kısmının, müellifin mensup olduğu fırkanın haklılığını (*fırka-i nâciye*) savunmak, bunun yanında diğer fırkaların sapıklığını (dalalet) göstererek görüşlerini redd amacıyla yazıldığını, nadirattan bazılarının ise böylesi bir amacı gütmekten sadece fırkalara dair mevcut bilgileri tasvîrî bir üslupla yazdığını belirten yazar, muhteva açısından bu kaynakların öncelikle müslümanlar arasında ortaya çıkan itikâdî algı ve oluşumları konu edindiğini ifade etmektedir. (s.112)

Mezhepler tarihini kelimelerden ayıran en önemli özelliklerden birinin fikirlerin hangi ortamlarda ve nasıl ortaya çıktıklarını takip etmek ve fikirlerin gelişim süreçleri hakkında bilgi vermek olduğunu belirten Akman, klasik kaynaklarda buna dair bilgilerin oldukça az olduğundan bahsetmektedir. Yazar bu eserlerin tertip ve tasniflerinde, fırkaların sayıları konusunda farklılıklar olduğunu ve mezhepleri isimlendirmelerinde ise çoğunun muhaliflerini yergi içeren kavramlarla tanımladığını ifade etmektedir. Akman, kendimizi havzasında bulduğumuz Ehlişünnet dahil zikri geçen mezheplerin tamamının her şeyden önce tarihî şartların ürünü olduğunu ve klasiklerimizin bu boyutu ihmal ettiğini belirtmektedir. Mezhepler tarihçilerinden ilgili mezheplerin fikir ve görüşlerini hiçbir çarpıtma ve abartmaya gitmeden doğru biçimde aktarmalarının beklendiğini ifade eden yazar, bu bağlamda araştırmacıların, mezhepler tarihi içerisinde sağlıklı bilgi verme konusunda en objektif kaynağın Makâlâtü’l-İslamiyyin olduğunu belirttiklerini söylemektedir.

Akman’a göre klasik kaynaklarda bütün bu hususlarda doyurucu bilgi bulmayı beklemek tarih yanılığı oluşturabilir. Bir başka ifadeyle kendisini bugün hissettiren veya şimdilerde fark edilen bir açığı/ihtiyacı o dönemi yaşayan insanlardan beklemek, hiç de ihtiyaç duymadıkları veya ilgili olmadıkları bir mevzuyu onlarda aramak (anakronizm), bir hata olarak görülebilir. Zira onların hayata bakışı, beklentileri, hedefleri ve kriterleri farklı idi. Artık doğru-yanılış, bunu kabul etmek gerekir; üstelik bu beklenti, gayet doğal olsa da. Lakin günümüz mezhepler tarihi araştırmacısı ve okuyucusunun söz konusu kaynakların, bu açıdan yeterli malumatı aktarma noktasında yetersiz kaldıklarını bilerek okumalarını yapması gerektiğini ifade etmekte bir beis olmasa gerektir. Dahası bu konunun, önemine binaen ısrarla vurgulanması elzemedir. Bundan olacak ki inceleme konusu olan mezhebin doğduğu ve yayıldığı coğrafya, tabiî şartlar, kültür ve siyasî olayları anlatan umumî

tarihler de mezhepler tarihçisinin ehemmiyetle üzerinde durması gereken kaynaklardır. (s.115-116)

Beşinci bölümde (s.134-189) yazar, *Mezhep-Din İlişkisi* ana başlığında **1. Tarihi Sürece Dair**, **2. Alt-Üst Kimlik Bağlamı** ve **3. Mezheplerde Genel Çerçeve** başlıkları altında değerlendirmeler yapmaktadır. Burada “Mezheplerde Genel Çerçeve” bölümünü; **1. Hak Mezhep - Batıl Mezhep**, **2. Mezheplerin Ortaya Çıkışı** ve **3. Mezheplerin Doğuş Sebepleri** başlıklarıyla genişletmektedir. Nihayet “Mezheplerin Doğuş Sebepleri”ni de tarihî arka plana inerek **1. Sosyal ve Kültürel Değişimin Etkisi**, **2. Siyaset ve Siyasî Etki**, **3. Hilafet-İmamet Tartışmalarının Etkisi**, **4. Başka Kültür- Medeniyetlerin Etkileri**, ve **5. Düşünce Özgürlüğü ve Kur'an'ın Etkisi** başlıkları ile daha da açıklığa kavuşturmuştur. Bu başlıklar ile Akman, mezheplerin ortaya çıkış sebeplerini geniş bir yelpazede ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yazar, farklı anlayış ve yorumlar hakkında doğru bilgilendirerek, fırkalar hakkında önyargıları, taassubu ortadan kaldırmak gerektiğini not etmektedir. (s.143)

Akman'ın burada sözelimi tarihî sürece ilişkin değerlendirmesi şöyledir: Mezhepler tarihinin temel amacı İslam tarihinde ilk safhadan itibaren belirli dönemlerde çeşitli nedenlerle ortaya çıkan ihtilafların doğuş sebeplerini mevcut din, siyaset, tezahür ettiği toplum ve coğrafyayla olan ilişkilerini, siyasî arka planını, toplumun dinî ve siyasî hayatındaki olumlu ve olumsuz etkilerini araştırarak tarihî vakalara uygun biçimde yansıtmaktır. (s.135)

Bu bölümde yazar genel olarak şu değerlendirmeleri yapmaktadır: sahabe döneminin siyasî, dinî, askerî, ekonomik, sosyolojik ve psikolojik yönden incelenmesinin önemli olduğunu, mezhepler tarihinde esas gayenin Müslümanlar arasında mezhepleşmeye etki eden ilk ihtilafları, bu ihtilafların ortaya çıkış sürecini, Osman ile Ali halifelîği ve sonrası dönemdeki dinî-siyasî kargaşa ve fırkalaşmaya olan etkilerini tarafsız bir biçimde araştırıp ortaya koymak olduğunu belirtmektedir. Akman, mezhepleşme ve bunların kuramsal ve kurumsallaşmasının özellikle “Eğitim ve Yargı” gibi iki mekanizmayla gerçekleştiğini söylemekte, herhangi bir mezhebin devlet desteğini almasının hiç değilse devletle ters düşmemesinin meşruiyeti, bekası, yayılması ve hatta bazen ekonomik rantı açısından son derece önemli olduğunu ifade etmektedir. (s.134-135, 137-138)

Akman, alt-üst kimlik bağlamını şöyle ifade etmektedir: “Beşerî nitelikli oluşumlar olarak mezheplerin tamamı, din mensupları için birer alt kimlik ifadeleri olup doğrudan dinin kendisi değildir. Bu bakış açısından hareketle diyebiliriz ki, mezhepler, dinin kişiden kişiye değişen farklı yorum biçimleridir ve asla dinin yerine konulamazlar. Bu nedenle her ne sebeple olursa olsun şu veya bu kimsenin yorumunun "mutlak hakikat" kabul edilmesi ya da mezhebin dine dönüştürülmesi doğru değildir.” (s.144)

Mezhepler tarihinin, İslam toplumunda oluşmuş her türlü mezhebin, dinin birer yorumu demek olan beşerî sistemler olduğunu ispat etmek suretiyle, fırkaların birbirlerine düşman birer oluşum ya da mezheplerin düşünce özgürlüğü önünde birer engel değil, zenginlik olduklarını ortaya koyarak önemli bir işlev gördüğünü belirten yazar, mezheplerin tamamının, din mensupları için birer alt kimlik ifadeleri olduklarını ve dolayısıyla dinin doğrudan kendisi olmadıklarını ifade etmiştir.

Burada yazarın şu ifadelerini aynen aktarmak istiyoruz: “Günümüz Mezhepler Tarihi, İslam'ın ilk döneminden başlayarak günümüze kadarki süreçte ortaya çıkan itikâdî mezheplerin doğdukları ortamı, teşekkül süreçlerini, öncülerini, belli başlı fikir ve görüşlerini, edebiyatlarını, yayıldıkları bölgeleri ve İslam düşüncesine katkılarını betimleyici bir yöntemle araştırıp inceler. Bütün bu süreçler, imkanlar ölçüsünde objektif kriterlere bağlı kalınarak irdelenir. Ne var ki Mezhepler Tarihi, klasik dönemlerde genellikle batıl sayılan mezhepleri red, hak olanı ispat gayretiyle çalıştığından, Kelâm ilmi ile sürekli ilişki halinde olmuş, dolayısıyla normatif bir karakter kazanmıştır. Ancak modern Mezhepler Tarihi araştırmaları objektif ve betimleyici metodu kabul

etmiş, hak-batıl ayırımı üzerinde durmadan mezhep ve akımları "ne ise o" yani oldukları biçimiyle anlayıp yorumlamaya çalışmış ve bu özelliğiyle de Kelâm İlmi'nden ayrılmıştır." (s.145)

Hak mezhep Batıl mezhep retoriği bağlamında ise yazar şöyle demektedir: "Hiç kimse, herhangi bir mezhep mensubunun Müslüman olup olmadığını belirleme; başka bir ifadeyle kendisini merkeze, ötekilerini paranteze alma hakkına sahip değildir. Bir kere yorum, kanaat ve içtihatlardan müteşekkil kendi veya varisi olduğu geleneğin bizzat hakikat olduğunun geçerli herhangi bir belgesi söz konusu değildir. Mezheplerin hak olup olmadığı şeklindeki bir tasnif, sadece, temel ilkeleri açıkça Kur'an'a aykırı olan mezhepleri belirleme noktasında bir anlam taşıyabilir. Bu nedenle itikâdî açıdan iki hak mezhep ve fikhî açıdan dört hak mezhep şablonlarına fazla itibar etmemek gerektir. Zira bunlarla kastedilen, Eş'arîlik ve Mâturîdîlik ile Hanefîlik, Hanbelîlik, Şafîîlik ve Malikîlik'ten oluşan altı Sünnî ekoldür. Oysa Müslümanlar arasında yüzlerce mezhep ortaya çıkmıştır. Bunlardan pek azı günümüze kadar yaşama şansı bulmuştur. Hak mezhep sayısını bunlarla sınırlamak, İslam tarihi boyunca ortaya çıkan yüzlerce mezhebi görmezden gelmek demektir. Kaldı ki İslam, bireysel kurtuluşu esas almaktadır. İslam'ın Kur'an'da belirtilen umdelerine inanan her insan, hangi mezhepten olursa olsun, İslam dairesi içerisinde. Müslümanlığı tercih etmiş bir kimse, mezhebinin adı ne olursa olsun, hak mezhep ve dolayısıyla Ehlisünnet mensubu olarak bilinmelidir. Kaldı ki Eş'arîlik ve Mâturîdîlik olarak yüzyıllarca etkinliğini sürdüren Ehlisünnet'in son asırlarda sûfilik ve selefilik gibi iki kampa evrildiği ve bunların ise birbirlerine muhabbet, meveddet ve şefkat ile yönelmek yerine buğz, kin, adevet ile birbirlerini Müslüman bile görmediği müşahede edilen bir gerçektir." (s.157)

Bir mezhebin hak veya batıl mezhep olduğunun tek ölçüsünün Kur'an-ı Kerim olduğunu, hak- batıl mezhep ayırımından çok Kur'an istikametinde olan-olmayan ekol ve cemaatlerden söz etmenin daha doğru olacağını belirten yazar bu bölümde, bunların doğuş sebeplerini; sosyal ve kültürel değişim, siyaset, başka kültür ve medeniyetler ile düşünce özgürlüğü bağlamında genişçe anlatmaktadır.

Sonuç kısmında (s.200-227) kitabın konularına dair genel değerlendirmeler yapan yazar burada, mezhepler tarihi kaynaklarının genel özelliklerini şöyle sıralamıştır:

1- Bu eserlerin kahir ekseriyeti mezhep ve fırkaların tarihî gelişimini göstermekten uzaktır. Bu noksanlığa muhtemelen eserlerin yazılış gayeleri neden olmuştur.

2- Eserleri yazanların yazdıkları eserlerin, kelâm değil mezheplerin tarihine dair olduğunu göz ardı ettikleri anlaşılmaktadır.

3- Eserlerde takip edilen metot ve mezheplerin ele alınış usulleri farklılık arz etmektedir.

4- Tertip ve tasniflerinde bazı müellifler, mezhepleri kronolojik sıraya göre; bir kısmı ise fırkaları, görüşlerinin doğruluk ve yanlışlığına göre tasnif etmiştir.

5- Bu eserlerin hepsinde fırka ve mezheplerin sayıları farklıdır. (s.220-221)

Akman, bu kısmın sonunda ise Ehlisünnet ve onun alt birimi olarak gördüğü tasavvuf ve sûfilîğe dair değerlendirmeler yaparak sonuçta bunların da müslümanlar arasında ortaya çıkmış öteki mezhepler bağlamında görülmesi gerektiğini ve siyaset ve ideolojik background bir yana dinî anlamda diğerlerinden farklı ya da kendilerinden veya başka yerden kaynaklı ilave bir statülerinin bulunmadığını ifade etmektedir. Bu meyanda mezhepler tarihinin, değerlendirdiği fırkalar arasına tasavvufu katmamış olmasının isabetli olmadığını, zira onun da en-nihayet ötekiler gibi İslam toplumunda şu veya bu nedenle sonradan ortaya çıktığını, kendisine has öncü, temsilci ve kaynaklara sahip olduğunu, bir çoğu felsefi ve kelâmî sayılan tartışma konularıyla ilgilendiğini; kendi üslup, metot, yapılanma ve retoriğini geliştirdiğini, kendisine özel bir kavramlar dizgesi ve epistemolojiye sahip olduğunu ve nihayet değişim-dönüşümlere maruz kaldığı evrelerinin olduğunu bilmekteyiz, demektedir.

Eserin son kısmında (s.227-272) ise Akman, farklı zamanlarda muhtelif dergilerde yayınlattığı - konuya dair- beş adet makalesini paylaşmış durumdadır. Ekler dediği bu bölümde verdiği makâlelerin isimleri sırayla şöyledir: **1.** Peygamber Aleyhisselamı Anlamak, **2.** Düşünce Atölyesinde Yol ve İnsan, **3.** Fırkalaşma Sürecinde Mezhep, **4.** Mazimiz, Durumumuz ve Ödevimiz, **5.** Nasrettin Hoca'dan Nasihatler.

Nihayet konulara dair müellifin perspektifiyle uyumlu- uyumsuz (leh ve aleyhte) çok sayıda dokümana yer verilen yirmi iki sayfalık kaynakça bölümüyle tamamlanan eserin, dipnotlarında yoğun kaynak atıflarından maada, muhtemelen metnin akışını kesmemek adına bu dipnotlarda verilmiş önemli bilgi notları bulunmaktadır. Burada yazarın, sahaya ilişkin yazılmış kitap, tez, makâle, DİA maddeleri ve müsteşriklerin telifleri gibi geniş bir yelpazeden istifade ettiği eserin kaynakçasından anlaşılmaktadır.

Akman, sonuç bölümünde şu tespitlerini ifade etmektedir: Klasik müelliflerin, mezheplerin isimlendirilmesinde gereken hassasiyeti göstermediklerini, mezheplerin kendi isimlendirmelerinden ziyade muhaliflerin isimlendirmelerine itibar ettiklerini belirtmektedir. Geçmişte bir hareket ve yapılanmanın mezhep diye anılmasına neden olan gelişmelerin benzerlerinin günümüzde de yaşandığını ve bunlara genel olarak cemaat, ekol veya grup adı verildiğini belirten yazar, dinî yapıların öncelikle en az kendileri kadar meşru öteki oluşumları karalayıp dışlamak tüketmek için “her yol mubah” anlayışından hareketle siyasetin gücünü kullanmak ve daha çok ulufe edinme çabasına girmek yerine dini ve dindarlığı geliştirip yayma adına farklı ilke ve prensipler savunarak ortaya çıkan kardeş yapılarla ahlak ve edep dahilinde sıcak ilişkiler içerisinde olmayı yeğlemesi gerektiğini, siyaset ve siyasetçilerle daima adaleti gözeten, dindarlığı, insaf ve vicdan zemininde daha nitelikli yaşamayı mümkün kılan taleplerle ve ancak mesafeli bir ilişki ile yaklaşması gerektiğini ifade etmektedir. (s.209)

“Mezhepler, beşerî oluşumlar olmalarına rağmen bunların her birinin sadece kendisini *Fırka-ı Nâcîye* olarak görmesi, mezheplerin kendi görüşlerini bilerek ya da bilmeyerek dinle özdeşleştirmesi ve mezhebî farklılıklar yüzünden insanların birbirlerine rahatlıkla cephe alabilmesi, onlara güçlü bir stratejik boyut sağlamaktadır” demektedir. Yine yazara göre, mezheplerin/cemaatlerin teşekkül sürecinde ve varlıklarını sürdürmede siyaset birinci derecede belirleyici olmuştur. Yazar, iktidar ve muhalif güçler, dinin sunmadığı veya onun temel naslarında bulamadıkları desteği, Şîlik ve Sünnilik kamplaşması serüveninde tezahür ettiği gibi mezhepler üzerinden daha kolay elde edebilmişlerdir demektedir. (s.205-206)

Eserde kimi zaman yazarın tabiri caizse “mezhep aleyhtarı” olduğu gibi bir hava sezilse de müellifin asıl kaygısının taassup, tekelcilik, ayrıştırma ve dinin kendisi ile eşitlenme riskini barındıran alt kimlikler üzerinden sürüklenen ...cılık/culuk problemini önlemek olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Değilse müellifin sergilediği tutum ile, üst kimlik olarak İslam'ın değişmez inanç esasları etrafında kenetlenmeyi esas aldığı şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: “Temel prensipler farklı anlaşılıp yorumlanabilir, süreklilik kazanıp mezhebe dönüşmesi de gayet doğal, kaçınılmaz ve hatta bazı durumlarda gereklidir.” (s.215) “Her tür mezhebin birer din değil dinin birer yorumu demek olan beşerî sitemler olduğunu ispat etmek suretiyle fırkalar ya da mezhepler düşünce özgürlüğü önünde birer engel değil, zenginliktir.” (s.144) Dolayısıyla Akman'ın karşı olduğu tavrın şu olduğu anlaşılmaktadır: “Doğal olmayan, aynı naslardan çıkarılan farklı sonuçların bu zümrelerce birbirlerine dayatılması ve hakikat tekelciliği yaparak başkalarının fikirlerinin sapıklık diye kodlanması ve temsilcilerinin dışlanmasıdır.”

Bu manada mezhep oluşumunun bir zenginlik olduğunu belirten yazar, burada bulunan sıkıntının eleştiriye kapalı olma, tahammül edememe ve aşırı taassup sahibi olmaktan kaynaklandığını belirtmektedir. Yazar ümmetin birliğini tehlikeye sokan tefrikaya varılmadığı sürece mezhepleşmenin doğal olduğu tespiti açısından bakarsak mezhepler tolumda dışlayıcı suçlayıcı itham edici tekfir edici ve sorun üretici fikri zümreleşmeler olmaktan çıkacaktır. Bunları, İslami dairede kalması kaydıyla birer yorum olarak görmek gerekir. Başka bir ifadeyle Müslümanların farklı fikir ve dini algılama biçimleri olan mezhepleri, sosyal veya sivil oluşumlar olarak kabul

etmek gerekir. Elbette insanların sadece mensup olduğu grubun kurtuluşa ereceğini savunup diğer fırkaları sapıklık/dalalette görmesi yanlıştır.

Mezhepler tarihinin klasik kaynakları hakkında şu ana kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlar ekseriyetle kaynakları tanıtıcı mahiyette bilgiler sunmakta ya da mezheplerin çatışmaları üzerinde durmaktaydı. Yazarın bu çalışmasının diğerlerinden farkı, muhtemel herhangi bir mezhep çatışmasının önüne geçebilmek adına mezhep farklılıklarından dolayı hiç ehl-i kiblede kimsele tekfir edilemeyeceğinin, adı ne olursa olsun hiçbir mezhebin İslam'la özdeşleştirilemeyeceğinin; imanın ve sorumluluğun bireysel olduğunun ve öte dünyadan hiçbir tarafa rezervasyon yapılamayacağının altını çizmektir. Bu eserin ilim dünyasına katkısı, kaynak taraması yaparken veya bir mezhebe ilişkin kafalarda bir şablon oluştururken eleştirel yaklaşımla yaklaşmayı öğretmesi ve araştırmacıyı kaynaklardaki taraflı değerlendirmelere karşı uyanık olmaya zorlamasıdır.